

TYPE TRUYỆN PHÂN CHIA HOA LỢI TRONG KIỂU TRUYỆN CON VẬT TINH RANH

TÓM TẮT

■ Đặng Quốc Minh Dương*

Type truyện phân chia hoa lợi kể về sự hợp tác sản xuất giữa nhân vật tinh ranh và đối thủ, trong đó nhân vật tinh ranh khôn khéo lựa chọn giống cây trồng và những gợi ý ma mãnh để đối thủ lựa chọn phần không có lợi. Type này có hai dạng: dạng chỉ có type phân chia hoa lợi và dạng chắp nối thêm phần đầu hoặc phần cuối. Qua việc phân chia hoa lợi chúng ta thấy được sự đối lập giữa nhân vật tinh ranh và nhân vật đối thủ: một kẻ thông minh, tinh quái với một kẻ tham lam, ngu ngốc.

Từ khóa: kiểu truyện, tinh ranh, phân chia hoa lợi, hợp tác sản xuất.

ABSTRACT

Type crop division in type clever animal

The type crop division talks about a co-production between the clever character and rival in which the clever character wisely chooses plant varieties and gives clever suggestions so that the rival's choice is unbeneficial. This type has two forms: only the type crop division and more patchwork form the first part or the last part. By dividing the type crop we know the contrast between the clever character and rival character: clever and sly against greedy and stupid.

Key words: Type, clever, crop division, co – production.

Khi tìm hiểu kiểu truyện con vật tinh ranh, chúng tôi thấy một type truyện khá đặc biệt, đó là type truyện phân chia hoa lợi. Nội dung như sau: con vật tinh ranh và đối tác thỏa thuận cùng hợp tác sản xuất. Con vật tinh ranh chọn giống cây trồng, kèm theo là những gợi ý ma mãnh để đối thủ luôn chọn phần không có lợi (đối tác đòi lấy phần ngọn thì nhân vật tinh ranh trồng giống cây thu hoạch củ, lần sau đối thủ đòi lấy phần gốc thì nhân vật tinh ranh trồng loại hoa màu có quả, hạt). Rốt cục, đối tác thất bại, không có gì ăn, con vật tinh ranh hưởng lợi.

Thực ra, đây không phải là type truyện xa lạ với giới nghiên cứu folklore. Trước đây, trong Các type truyện kể dân gian (The Types of the Folktale), Aarne và Thompson đã đề cập đến type truyện này và mã hóa thành type 9B: Phân chia hoa lợi. Cáo lấy hạt, cò gấu lấy phần rơm. Ở nhà máy xay, phần hạt của cáo trông ngon lành hơn phần của gấu [9, 24]. Do mục đích của công trình là giúp cho việc “tra cứu” (index) được nhanh chóng, thuận tiện nên hai nhà khoa học cũng chỉ tóm tắt nội dung type truyện và sự phân bố chứ không khảo sát về nhân vật, kết cấu truyện, hệ thống motif... Theo hai tác

giả, type truyện này xuất hiện nhiều trong truyện kể các nước thuộc châu Âu. Trong tài liệu hiện có, chúng tôi tập hợp được 07 truyện kể đã được dịch sang tiếng Việt, gồm truyện kể của Nga, Đức, Ấn Độ, Bêlôrutxia, Thổ Nhĩ Kỳ, Ukraina và của châu Mỹ (không thấy nói của nước nào). Bước đầu, bài viết này sẽ khảo sát các motif và từ đó xây dựng sơ đồ kết cấu của type truyện.

1. Motif thỏa thuận hợp tác

Về nguyên tắc, đã là hợp tác, tất nhiên cả đôi bên đều hướng đến mục đích có lợi. Mục đích này có thể thực hiện dưới nhiều hình thức hợp tác khác nhau. Khảo sát cho thấy giữa nhân vật tinh ranh và đối tác có những hình thức thỏa thuận hợp tác sau:

1.1. Thỏa thuận hợp tác bình đẳng: Nhân vật tinh ranh và nhân vật đối tác cùng thỏa thuận canh tác và chia hoa lợi. Truyện Cáo và gấu (Thổ Nhĩ Kỳ) kể: cáo đề nghị gấu “chúng ta cùng gieo hạt đậu ở đây, khi lúa chín, sẽ thu hoạch và chúng ta chia đôi thành hai phần bằng nhau” [1, 291]; Truyện Chim sẻ và chuột (Bêlôrutxia) cũng có cách hợp tác tương tự: “Chúng bàn nhau ra cánh đồng hoang cày đất, trồng lúa” [8, 35]; và đây là cách hợp tác trong truyện Chó và sói (châu Mỹ): “Chó và sói

* ThS, Đại học Văn Hiến

quyết định cùng làm một khu đất và chia nhau hoa lợi" [6, 154]. Cũng thuộc dạng này nhưng truyện Cáo và chó rừng (Ấn Độ) lại có cách hợp tác... bất công. Cáo mưu trí đề nghị với chó rừng: "giờ chúng ta tìm một mảnh đất hoang. Anh cày, tôi gieo hạt. Sau đó anh lấy nước tưới, tôi canh giữ, khi được thu hoạch thì anh gặt hái còn tôi thì chia" [5, 24]. Đây là một chiêu bài, một thủ đoạn của nhân vật tinh ranh. Bởi về hình thức, cả hai con vật cùng hợp tác bình đẳng nhưng đằng sau đó là mảnh lợi của con vật tinh ranh. Nó khéo léo dành các công việc nhẹ nhàng cho mình (gieo hạt, canh giữ, chia phần). Trong khi đó, đối tác phải đảm trách những công việc nặng nhọc, vất vả, đầy rủi ro và cuối cùng lại không được hưởng lợi tương xứng với sức lực bỏ ra.

1.2. Thỏa thuận hợp tác theo kiểu kẻ có công, người có của xuất hiện trong truyện Cáo và gấu (Ukraina). Truyện kể rằng: "Một lần, cáo nhìn thấy gấu đứng trong khu vườn sau nhà, nó liền đến gặp và nói: "Anh gấu này, anh hãy để tôi sử dụng khu vườn của anh. Tôi sẽ trồng củ cải ở đây (...) Anh sẽ được phần ngọn, còn tôi sẽ lấy phần gốc" [3, 40]. Như vậy trong truyện vừa nêu, nhân vật tinh ranh xin sử dụng đất của đối tác, sau đó sẽ chia hoa lợi cho nhau. Ở đây, cáo là "kẻ có công" - đóng góp sức lao động; gấu là kẻ "có của" - là chủ sở hữu của "khu vườn". Dạng hợp tác này có hạt nhân của bình đẳng.

1.3. Thỏa thuận hợp tác trong thế đối phó, bị động: Nhân vật đối tác dùng sức mạnh và uy lực để uy hiếp, đẩy nhân vật tinh ranh vào thế bị động và phải thỏa hiệp. Do vậy, nhân vật tinh ranh dùng việc phân chia hoa lợi như một phương kế để trả thù, chơi khăm đối tác. Truyện Lão nông, gấu và cáo (Nga) kể rằng: Lão nông "đang tất bật cày xới trên thửa ruộng của mình ở mé rừng thì một con gấu đen tuyền lừng lững đến quất: "Ta sẽ giết ngươi, tên nông phu kia" [2, 22]. Lâm vào thế bí, lão nông đề xuất: lão trồng củ cải và "sẽ hiến cho gấu phần ngọn, chỉ dành lại cho tôi phần gốc thôi" [sđd, 22]. Truyện Bác nông dân và con quỳ (Đức) lại thuộc dạng đánh đố: Quỳ ngồi trong ruộng của bác nông dân và nói rằng đang ngồi trên "một đồng của quỳ", rồi ra điều

kiện nó sẽ thuộc về bác nông dân nếu "chia nửa số hoa lợi của cánh đồng này cho ta trong hai năm liền" [7, 152]. Dạng hợp tác này nhấn mạnh đến thủ đoạn lừa bịp trắng trợn của đối tác.

Như vậy, chỉ trong hình thức hợp tác thứ ba, thỏa thuận hợp tác được tổ chức trong tình thế bị động, còn các hình thức hợp tác khác đều là những cuộc chơi mang màu sắc bình đẳng. Tuy khác nhau về tình thế nhưng điểm giống nhau là nhân vật đối tác luôn là kẻ chỉ biết dùng sức mạnh để hành động, để uy hiếp kẻ khác; trong lúc đó, nhân vật tinh ranh lại biết dùng mưu trí để đối phó với đối tác và rồi cũng chính nó sẽ là kẻ nắm quyền chủ động và dành được chiến thắng.

2. Motif số lần hợp tác

Khảo sát các truyện cho thấy số lần thỏa thuận hợp tác trong cốt truyện giữa nhân vật tinh ranh và đối tác dao động từ 1 đến 3 lần. Truyện Lão nông, gấu và cáo (Nga) chỉ có một lần hợp tác: lão nông trồng củ cải, gấu chọn phần ngọn, không ăn được. Truyện Cáo và gấu (Ukraina) và truyện Chó và sói (châu Mỹ) kể rằng giữa hai nhân vật này có ba lần hợp tác. Thực ra, lần hợp tác thứ 3 cũng là sự lặp lại của hình thức hợp tác đầu tiên. Cả hai truyện này đều kể rằng trong lần hợp tác thứ ba, đối tác lại chọn phần ngọn - phần không ăn được, như lần hợp tác đầu tiên. Bốn truyện còn lại đều kể rằng thủ đoạn phân chia diễn ra hai lần: lần đầu đối tác lấy phần ngọn, lần sau nó lấy phần gốc. Sở dĩ lấy phần gốc vì nó biết đối thủ sẽ tinh ngộ sau lần bị lừa thứ nhất. Vì vậy để chọn phần gốc nó phải tạo tình huống khác. Đó là sự hợp tác trong các truyện Cáo và chó rừng (Ấn Độ), Chim sẻ và chuột (Bêlôrutxia), Cáo và gấu (Thổ Nhĩ Kỳ), Bác nông dân và con quỳ (Đức). Đối chiếu với Bảng chỉ dẫn về các kiểu truyện [9] và Mục lục các motif của văn học dân gian [10] chúng tôi cũng nhận thấy rằng, số lần hợp tác trong các type và motif liên quan đến type truyện này cũng thường dừng lại ở con số hai. Theo Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới, số 2 là "biểu tượng của sự đối lập, sự xung đột, của sự phản hồi và phản hưởng (...). Nó là con số dành cho thuộc tính hai mặt và sự tách đôi. Nó là sự phân chia đầu tiên và cơ bản nhất trong mọi sự

phân chia (người sáng tạo và vật thụ tạo, trắng và đen, đực và cái, tinh thần và vật chất...), mà từ đây phát sinh mọi sự phân chia khác" [4, 375]. Rõ ràng, thủ đoạn phân chia chỉ diễn ra một lần thì ít nhiều nó còn mang tính ngẫu nhiên. Còn nếu thủ đoạn phân chia diễn ra trên một lần thì nó đã mang tính lặp lại, thuộc về bản chất, quy luật. Sự lặp lại này giúp người đọc thấy được "sự đối lập, sự xung đột" giữa hai nhân vật. Việc "lặp lại" cũng là một thủ pháp nghệ thuật của truyện cổ nhằm khái quát một đặc điểm nào đó thuộc về bản chất của các nhân vật. Việc lặp lại này cũng làm cho cốt truyện trở nên ly kỳ, hấp dẫn hơn và có tác dụng không nhỏ trong việc nâng cao chủ đề tư tưởng - thẩm mỹ của tác phẩm.

3. Motif cách phân chia hoa lợi

Điểm thắt nút trong diễn tiến cốt truyện của type truyện phân chia hoa lợi được xây dựng bởi các tình tiết, tình huống như thời điểm đưa ra thủ đoạn phân chia hoa lợi, nhân vật đưa ra quyết định phân chia hoa lợi. Tìm hiểu các "thắt nút" này sẽ thấy rõ hơn kết cấu của type truyện cũng như sự mưu trí của nhân vật tinh ranh.

Theo truyện Lão nông, gấu và cáo (Nga), lão nông là người đưa ra quyết định, quyết định trước khi gieo trồng. Và cũng chính lão nông là người đã cho biết giống cây sẽ được trồng: "Tôi đang chuẩn bị trồng củ cải. Khi chúng lớn lên, tôi sẽ hiến cho ông phần ngon, chỉ dành lại cho tôi phần gốc thôi". Lời đề nghị tưởng chừng có lợi cho đối tác, vì nhân vật tinh ranh "chỉ dành lại cho tôi phần gốc" [2, 22]. Trong khi đó, truyện Cáo và gấu (Ukraina) kể rằng trước khi gieo trồng, cáo đề nghị: "Anh sẽ được phần ngon, còn tôi sẽ lấy phần gốc" [3, 40] nhưng không tiết lộ cho biết nó sẽ trồng cây gì; trong lần hợp tác thứ 2, thứ 3 thì gấu – đối tác là kẻ chủ động: "Lần này ta muốn lấy phần gốc" hay "thời được rồi, năm nay tôi sẽ lấy phần trên của bất cứ cây gì chị trồng". Riêng lần thứ 3, sau khi gấu chọn xong cáo mới "bắt tay vào trồng cà rốt" [3, 41]; Truyện Bác nông dân và con quỷ (Đức) cũng kể rằng: lần hợp tác đầu tiên, bác nông dân là người quyết định, lần hợp tác thứ 2 thì quỷ là kẻ quyết định. Tương tự, truyện Cáo và chó

rừng (Ấn Độ) kể rằng cáo đưa ra quyết định phân chia hoa lợi trước khi gieo trồng, trước khi chọn giống. Nó lý giải rằng: "làm ăn chung để cái cọ lằm – con cáo ranh ma tiếp tục - để tránh điều đó, tốt nhất là ta chia ngay trước thu hoạch đi". Do vậy, trong lần hợp tác đầu, chó chủ động: "Tất cả những gì dưới đất thì anh lấy, còn lại những gì mọc trên mặt đất là phần của tôi"; sau đó, cáo "lấy trộm ở một làng gần đó một ít khoai tây về trồng [5, 24], lần 2 thì cáo trồng bắp cải rồi chia "bắp dành cho mình, lõi phần chó" [sdd, 25]. Như vậy, quyền quyết định luân phiên thay đổi, nếu lần hợp tác thứ nhất nhân vật tinh ranh là kẻ quyết định thì trong các lần hợp tác tiếp theo, nó nhường quyền quyết định cho đối tác. Việc làm này như một đòn nghi binh làm cho đối tác ngộ nhận rằng đây là cuộc chơi bình đẳng. Nhờ chiêu bài này mà đối tác nghĩ rằng còn hy vọng nên nó quyết định vẫn tiếp tục hợp tác với nhân vật tinh ranh. Và cũng chính nhờ việc linh hoạt hoán đổi thời điểm đưa ra quyết định phân chia, hoán đổi nhân vật quyết định phân chia mà cốt truyện tránh được sự nhàm chán, đơn điệu.

Riêng truyện Chó và sói (châu Mỹ) kể trong lần gieo trồng đầu tiên "thấy các mầm xanh đẹp đẽ, hấp dẫn, sói nhường cho chó phần chìm dưới đất" [6, 154]; Lần thứ hai thì "hai đứa chuyển sang trồng củ cải. Khi cây bắt đầu ra mầm non, sói đòi lấy phần mọc bên trên mặt đất" [sdd, 154]. Cuối cùng "chúng chuyển sang trồng lúa mì. Sắp tới mùa gặt, sói rút kinh nghiệm, tự nhủ có lẽ tốt hơn hết lần này ta chọn cái gì nằm dưới đất" [sdd, 154]. Như vậy, trong cả ba lần phân chia hoa lợi, sói - nhân vật đối tác đều là kẻ đưa ra quyết định lựa chọn. Và điểm đặc biệt nữa là các quyết định này đưa ra khi đã có chủ ý về loại hoa màu. Nhưng do việc lựa chọn dựa trên cảm tính: "thấy các mầm xanh đẹp đẽ, hấp dẫn" hay duy ý chí khi "rút kinh nghiệm" các lần trước nên đối tác phải chuốc lấy sự thất bại. Truyện Cáo và gấu (Thổ Nhĩ Kỳ) lại có cách đánh lừa dựa trên sự mập mờ, đánh tráo các quy định, khái niệm. Cáo gợi ý với gấu cùng gieo lúa mì "khi lúa chín, sẽ thu hoạch và chúng ta sẽ chia đôi thành hai phần bằng nhau". Mọi chuyện tưởng như bình đẳng, công bằng nhưng đến khi thu hoạch thì mọi chuyện mới vỡ lẽ: cáo chọn "phần ngon đến đoạn này,

còn anh nhận phần gốc còn lại nhé" [1, 291]. Gấu thất bại, không có gì ăn nhưng cũng không thể khiêu nại vì cáo đã chia đúng như quy định. Rõ ràng, ban đầu đối tác (và cả người nghe, người đọc) cứ tưởng nhân vật con cáo tinh ranh sẽ chia đôi theo sản lượng thu hoạch được chứ không phải chia theo kết cấu của cây: ngọn – gốc. Sự lập lờ này cũng làm cho diễn tiến truyện thêm bất ngờ, lôi cuốn.

Như vậy, quyết định về việc phân chia hoa lợi được đặt ra cả trước và sau khi gieo trồng. Quyền quyết định được luân phiên trao cho nhân vật tinh ranh và nhân vật đối tác. Hay nói cách khác, thời điểm phân chia, kẻ đưa ra quyết định phân chia là những biến số của type truyện. Tuy nhiên, đằng sau các biến số là một hằng số, đó là nhân vật tinh ranh luôn là kẻ nắm quyền chọn lựa loại cây trồng - yếu tố quyết định thắng thua của cuộc chơi. Kết quả trong những lần hợp tác này là nhân vật đối tác luôn là kẻ thất bại; nhân vật tinh ranh luôn là kẻ chiến thắng, dành hết hoa lợi về cho nó. Sản phẩm mà nhân vật đối tác thu được đều là những phần không sử dụng được. Chiến thắng của nhân vật tinh ranh cũng là chiến thắng của trí tuệ dân gian, của sức mạnh lý trí.

4. Kết cấu của type truyện phân chia hoa lợi

Qua việc khảo sát các tình tiết trên, có thể thấy kết cấu của type truyện này như sau: **Nhân vật tinh ranh và đối thủ thỏa thuận hợp tác sản xuất → Cùng nhau canh tác → Phân chia hoa lợi: Nhân vật tinh ranh hưởng lợi; Nhân vật đối thủ thất bại.** Căn cứ vào bộ khung này, chúng tôi thấy các truyện kể thuộc type này có các trường hợp sau:

- Trường hợp chỉ có type phân chia hoa lợi, gồm các truyện như Cáo và chó rừng (Ấn Độ), Cáo và gấu (Ukraina) và truyện Chó và sói (châu Mỹ).

- Trường hợp thứ hai: Chắp nối thêm phần đầu. Trước type này, truyện Cáo và gấu (Thổ Nhĩ Kỳ) còn có nội dung: Cáo và gấu cùng đi ăn vụng nho. Gấu ăn nhiều nên bị dính bẫy và bị chủ vườn đánh đòn. Cáo trốn thoát được. Rồi chúng lại cùng nhau gieo trồng.

- Trường hợp thứ ba: Chắp nối thêm phần đuôi. Sau khi biết bị người lừa, con gấu đã cấm không cho lão nông vào rừng nữa. Cáo làm tiếng động lạ và "ăn rơm" với lão nông nói với gấu rằng âm thanh đó của bọn thợ săn đang lùng chó sói và gấu. Gấu đóng giả thành khúc gỗ và nhờ lão nông trói lại. Lão nông giết gấu. Cáo đòi phần thưởng và bị lão nông xua chó cắn chết (Lão nông, gấu và cáo – Nga) hay sau hai lần thất bại, quạ chỉ cho sẻ biết là bị chuột lừa. Sẻ và chuột đánh nhau. Quạ mách nước cho sẻ "viên binh" đại bàng biển. Chuột bị đánh tơi bời nhưng cũng canh lúc đại bàng ngủ mà đốt cháy cánh đại bàng (Chim sẻ và chuột - Bêlôrutxia).

Tinh giản hơn, chúng tôi gom ba trường hợp trên thành hai dạng: dạng chỉ có type phân chia hoa lợi và dạng chắp nối thêm - phần đầu hoặc phần cuối.

* * *

Như vậy, qua việc phân tích trên chúng ta thấy rằng: type truyện phân chia hoa lợi là một type rất đặc biệt của kiểu truyện con vật tinh ranh. Trong tình thế của kẻ yếu đuối, nhỏ bé, nhân vật tinh ranh biết sử dụng chiêu bài hợp lý: cùng hợp tác sản xuất. Trong việc hợp tác sản xuất này, nhân vật tinh ranh biết linh động sử dụng các "biến số" để đảm bảo hằng số cuối cùng là dành quyền chủ động trong việc lựa chọn giống cây trồng, nhờ vậy, nó dành thắng lợi cuối cùng. Rõ ràng, với sức mạnh của lý trí, nhân vật tinh ranh đã đẩy đối tác trở thành nạn nhân của mình.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Lan Anh (2007), *Truyện cổ tích về loài vật*, Nxb Văn hóa Nghệ thuật, Hà Nội.
2. Lê Châu (2005), *Truyện cổ tích về loài vật*, Nxb Văn hóa Nghệ thuật, Hà Nội.
3. Phương Minh Châu (dịch) (2005), *Truyện dân gian Ukraina*, Nxb Phụ Nữ - Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, HN.
4. Chevalier J., Gheerbrant A. – Phạm Vĩnh Cư chủ biên dịch (2002), *Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới*, Nxb Đà Nẵng.
5. Ngô Văn Doanh... (1998), *Truyện cổ các dân tộc thiểu số Ấn Độ*, Nxb Văn hóa Dân tộc, Hà Nội.
6. Nguyễn Thúy Hằng (2009), *Vì sao mũi chó lại đen*, Nxb Lao Động, Hà Nội.
7. Lương Văn Hồng (2004), *Truyện cổ Grim*, Nxb Văn học, Hà Nội.
8. Thúy Toàn (1983), *Truyện cổ dân gian Bêlôrutxia*, Nxb Thuận Hóa, Huế.

Tiếng Anh:

9. Aarne A. & Thompson S. (1973), *The Types of the Folktale (A Classification and Bibliography)*, Helsinki.
10. Thompson S. (1955), *Motif - Index of Folk - literature*, Bloomington, Indiana University Press.